

Усенародны рух за наданне беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай (да 25-годдзя Закона “Аб мовах у Беларускай ССР” - 26 студзеня 1990 г.)

(Працяг. Пачатак у папяр. нумарах.)

Асабліва шырокі доступ такім артыкулам даваўся газетай пасля надрукавання ў першыя дні снежня 1989 года праекту Закона “Аб мовах у Беларускай ССР”. У самой газеце яго змясцілі 9 снежня, а яе наступны нумар ад 13 снежня адкрываўся перадавым артыкулам “Гісторыя дала нам шанец” свайго супрацоўніка Анатоля Аўрамчыка. Пачынаўся ён не пафасна, а горкімі, гужлівымі словамі з перажытага беларускай мовай: “Не трэба баяцца праўды - мы ішлі значным шляхам: спаквалі тапталі мову - аснову нацыі, душу народа, а значыць, асімілявалі, асуджалі на бязроднасць дзесяцімільёны народ”. Вялікі сэнс праекту Закона А. Аўрамчык справядліва бачыў у тым, што ён мае на мэце “фарміраванне сацыяльнага заказу на веданне, ужыванне і развіццё беларускай мовы ў рэспубліцы”.

Каб правільна ўявіць сабе, наколькі агульнаадукацыйнай школе Беларусі ня проста было стаць нацыянальнай, спашлюся на такі факт: у 1989/90 н. г., г. зн. на 4 - 5 годзе перабудовы, у рускамоўных школах Гомельшчыны і ў Полацку было адкрыта толькі па аднаму беларускамоўнаму класу. У Магілёве ж не мелася аніводнай беларускамоўнай школы (*Настаўніцкая газета. 1989. 13 снежня*). Было б памылковым меркаваць, што занятыя ў рускамоўных агульнаадукацыйных школах настаўнікі з вялікай ахвотай падтрымаюць іх паступовы перавод на беларускую мову, як гэта было закладзена ў праекце Закона. Затое сельскія настаўнікі, працуючы ў беларускамоўных школах, вельмі прыхільна ставіліся да яго. “Зручыў усё ў маёй душы, - пісала настаўніца пачатковых класаў Мазалаўскай школы Віцебскага раёна А. Дружкова, - толькі што працытаны праект Закона Беларускай ССР аб мовах. Мне здаецца, што дзень прыняцця Закона стане святам у жыцці кожнага свядомага, кожнага жыхара нашай рэспублікі” (падкрэслена мною. - Л.Л.). Яна не сумнявалася ў тым, што роднае слова загучыць “на нашых беларускіх прасторах на поўны голас, з радасцю і любоўю” (*Настаўніцкая газета. 1989. 13 снежня*).

Апраўдана, што ў шэрагу агульнаадукацыйных школ да абмеркавання праекту Закона аб мовах падключылі і саміх школьнікаў. Такое мела месца і ў Касцянеўскай няпоўнай сярэдняй школе Слонімскага раёна. Свой ліст у “Настаўніцкую газету” (надрукаваны 23 снежня 1989 г.) у падтрымку праекта Закона аб мовах падпісалі 44 настаўнікі і вучні.

Педагагі, мо як ніякая іншая катэгорыя інтэлігенцыі, больш за ўсё крытыкавалі праект Закона аб мовах за рас-

цягнутасць тэрмінаў уводу ў дзеянне яго датычных адукацый артыкулаў. На такой пазіцыі стаяў і аўтар артыкула “Скараціць тэрміны” (*“Настаўніцкая газета”, 23 снежня 1989*) кандыдат гістарычных навук Алег Трусаў. А вось адведзены на абмеркаванне такога важнага праекту час з поўнай падставай лічыў незаслужана сціслым. Заканчваўся артыкул слушнай прапановай аўтара: “Прадугледзець стварэнне незалежных грамадскіх камісій для атэстацыі праз год усіх партыйных і савецкіх работнікаў на конт ведання гісторыі, культуры, беларускай і рускай мовы, пры гэтым прадугледзець павышэнне заробку на 10 - 15 рублёў (тады гэта былі грошы. - Л.Л.) тым асобам, якія паспяхова вытрымаюць усе іспыты”.

А вось як тлумачылі сваю нязгоду з залішняй працягласцю ўводу некаторых артыкулаў Закона аб мовах настаўнікі і вучні 7-й школы Калінкавіч (усяго 141 подпіс): “...беларуская мова трапіла ў такое становішча, што яе патрэбна ратаваць больш рашуча. Таму мы за скарачэнне тэрміну, які вызначаны на вывучэнне роднай мовы” (*Настаўніцкая газета. 1990. 17 студзеня*).

Станоўча, што ў выяўленні сваёй зацікаўленасці да палажэнняў праекта Закона аб мовах педагогам гуманітарным ніколі не ўступалі іх калегі, занятыя выкладаннем прыродназнаўчых дысцыплін. Сярод апошніх варта адзначыць сапраўднага рупліўца роднага слова доктара геолога-мінералагічных навук, прафесара, загадчыка кафедры фізічнай географіі Менскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута Б. Гурскага. Самую высокую адзнаку праекту Закона ён даў за прысутнасць у ім палажэння аб наданні беларускай мове статусу дзяржаўнай. У яго змешчаным у “Настаўніцкай газеце” (23 снежня 1989) артыкуле “Не толькі энтузізізм” прапановалася не марудзіць з прапагандай аб пільнай патрэбе ўжывання роднай мовы, выказвалася незадаволенасць, што яшчэ і ў апошнія месяцы 1989 года ў педінстытуце не было створана Таварыства беларускай мовы.

Абмяркоўваючы праект Закона аб мовах, настаўнікі ўносілі прапановы не толькі датычна сферы сваёй дзейнасці. Так І. Говар цалкам абгрунтавана, абачліва крытыкаваў некаторыя артыкулы праекта Закона за іх двухсэнсоўнасць. Такое відаць з наступных яго слоў: “Лічу патрэбным у пэўных артыкулах выключыць магчымасць лабіраваць: “альбо... альбо”. На тое і Закон, каб быць дакладным, ясным, строга акрэсленым, не двухсэнсоўным, каб выключыць усялякую магчымасць разглядаць на свойму”. Справядліва не пагаджаўся ён са зместам артыкула № 8: “Мовай справаводства на прадпрыемствах (у тым ліку

саюзнага падпарадкавання) з’яўляецца беларуская мова, а пры неабходнасці руская”, бо, слухна заяўляў І. Говар, “зусім незразумела, што гэта за “неабходнасць” і для чаго яна прадугледжана, прыдуманая” (*Настаўніцкая газета. 1989. 27 снежня*).

Аналагічнае выказвалася і многімі іншымі аўтарамі, што пісалі ў розныя газеты. Усе іх справядлівыя заўвагі не былі ўлічаны, а калі пасля ўвядзення ў краіне прэзідэнцкай сістэмы кіравання прынялі новы закон аб мовах і ў ім артыкулаў з такой дзвюхсэнсоўнасцю значна павялічылася, гэта дазволіла палітыкам практычна цалкам вызваліць грамадскае жыццё ад абслугоўвання яго беларускай мовай і гэтым самым амаль давесці яе да скону.

У тым лічэння да прыняцця Закона аб мовах дні рэдакцыя “Настаўніцкай газеты” не толькі не шкадавала старо-нак для вядзення палемікі чытачоў вакол яго, але і змяшчала артыкулы чыста навуковага, тэарэтычнага плана з тым, каб дапамагчы настаўніцтву больш глыбока ўсвядоміць ролю моўнага фактару ў лёсе беларускага народа ўвогуле. Шмат чаго карыснага пра гэта можна было пачэрпнуць з артыкула Івана Сотнікава “Душой загаварыць” (*“Настаўніцкая газета”, 13 студзеня 1990*), хаця б, скажам, з такой высновы: “У нашым складаным становішчы менавіта мова, перш за ўсё, з’яўляецца тым звязом, за якое можна выцягнуць на свет залаты ланцуг поўнакроўнага нацыянальнага існавання... Мова - носьбіт духоўнай магчымасці нацыі”. У тагачаснага настаўніка, думаю, хапала ведаў, каб разумець, што выкінутая не па сваёй волі на задворкі грамадскага жыцця беларуская мова не з’яўляецца такім носьбітам.

Пасля знаёмства са зместам выказванняў па праекце Закона аб мовах атрымліваеш вялікае задавальненне ад рашучага прагэсту людзей супраць афіцыйнага беларускага двухмоўя, бо яно і сапраўды прывяло б роднае слова карэннага насельніцтва рэспублікі да скону. А такое ж злавачнае двухмоўе не пераставалі навязваць самыя адпетыя бальшавіцкія ідэолагі да апошніх дзён абмеркавання праекту Закона аб мовах. Добра разабраліся людзі з такім выразам у праекце “на беларускай або рускай мове”, сцвярджаючы, што гэта адкрывае нацыянальным нігілістам, ворагам Беларускай шырокую магчымасць не пускаць беларускую мову ў грамадскае жыццё, што акурат і пацвердзілася на практыцы пасля травенскага рэферэндуму 1995 года. Менавіта такі зыход добра прадбачыў аспірант Менскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя Максіма Горкага В. Кушнярэвіч, што вынікі з яго артыкула “Ні ў Варонежы, ні ў Парыжы” (*“Настаўніцкая газета”, 20 студзеня*

1990). Як будучы навуковец ён меў права дазволіць сабе трохі паразважаць у сваім сціслым памере допісе над недарэчнай моўнай сітуацыяй у БССР. Сучасны стан беларускай мовы назваў катастрафічным і ў гэтым, вядома, не памыляўся. “З прыняццем Закона аб яе дзяржаўнасці, - выказаў упэўненасць, - Беларусь перастае быць пасмешышчам ва ўсяго свету. Наша рэспубліка адзіная на Зямлі, дзе можна не ведаць родную мову (выснова не састарэла і на сёння! - Л.Л.), дзе ведаць яе непрыстыжна”. Як і многія, лічыў, што “имат-лікія “або” і “пры неабходнасці” (ужываць беларускую ці рускую мовы. - Л.Л.) зводзяць практычна да нуля многія добрыя палажэнні праекту”. В. Кушнярэвіч прапаноўваў уладам не баяцца даць прывілеі беларускай мове ў нашым краі, бо тут жа спрадвеку жыў беларускі народ.

Што ў беларускага слова з’явілася нарэшце неблагая перспектыва акрыяць, сведчыла неабыхавасць да яго лёсу такой прагрэсіўнай, перспектывнай катэгорыі грамадства, як студэнцтва, што ў належнай ступені выявілася падчас абмеркавання Закона аб мовах. Спашлюся на артыкул “Вярнуць былыя назвы” (*“Настаўніцкая газета”, 27.12.1989*) студэнта БДУ імя У. Леніна Ўладзіміра Пучынскага. Яго допіс у газету пачынаўся словамі: “Радуе той факт, што за беларускай мовай замацоўваецца статус дзяржаўнай... не варта ламаць дзіды, даказваючы, што дзяржаўнай мовай рэспублікі павінна быць нейкая іншая ці дзве”. Дзяржаўнай мовай, і справядліва лічыў студэнт, “павінна быць толькі мова, якая дала назву рэспубліцы”.

Нацыянальна зарыентаваныя колы беларускага грамадства хвалявала пэўная пасіўнасць навукоўцаў у пытанні удакладнення моўнай сітуацыі ў рэспубліцы. Многія чакалі, у тым ліку і аўтар дадзенай публікацыі, ад гэтай прэстыжнай, уплывовай катэгорыі інтэлігенцыі не меншай актыўнасці, чым гэта мела месца ў перыяд міжваеннай беларусізацыі. На вялікі жаль, спадзяванні не спраўдзіліся, чаго не магла не ўлічваць у сваёй паўсядзённай дзейнасці ТБМ Акадэміі навук БССР. Яго сябрам належала выканаць не такія аб’ёмы працы, прычым архіскаладанай, важнай, адказнай па ўводзе беларускай мовы ў навуковы ўжытак, бо ад гэтага ва многім залежаў яе лёс. Пахвальна, што такое вельмі добра ўсведамляла сабе кіраўніцтва ТБМ АН БССР, яго сябры. Іх праца ў час абмеркавання праекту Закона “Ад мовах у Беларускай ССР” заслугоўвае толькі станоўчай адзнакі. Яны нават палічылі патрэбным і на адным са сваіх пасяджэнняў абмеркавалі пытанне аб пашырэнні ўжытку беларускай мовы ў дзіцячых дашкольных установах АН БССР, з чым, як

і ў іншых месцах, мелася шмат цяжкасцяў.

Неабходна заўважыць, што ў нас здавён-даўна вельмі запушчанай у нацыянальна-моўным плане з’яўлялася сістэма грамадскага дашкольнага выхавання, бо да Гарбачоўскай перабудовы ўжо не адзін дзясятак гадоў працавала амаль цалкам у рускім культурна-моўным рэчышчы. У гарадах у яго можа не ўвайшоў толькі менскі дзіцячы сад “Заранка”, у чым заслуга не толькі яго загадчыцы Галіны Прымы, але і шэрагу пісьменнікаў - частых наведвальнікаў гэтай выхаваўчай установы. У ёй беларускую мову пачалі выкарыстоўваць у працы з дзецьмі яшчэ ў пачатку 1980-х гадоў, на што меліся згода, зацікаўленасць іх бацькоў - пераважна прадстаўнікоў розных катэгорый інтэлігенцыі.

Было б памылковым думаць аб адсутнасці ў некаторых людзей, цэлых калектываў негатывага антынацыянальнага погляду на праект Закона “Аб мовах у Беларускай ССР”. Мела месца такое і ў Чачэрскай раёне. Да пачатку студзеня 1990 года яго кіраўніцтва так і не выклала сваю пазіцыю датычна праекту Закона аб мовах. Маўчалі пра яго мясцовыя журналісты. Пра тое надзённае пытанне пісалі і гаварылі ў асноўным толькі настаўнікі беларускай мовы. І ўсё ж такое абыхавасць стаўленне да яе трэба лічыць хутчэй за выключэнне, чым за паўсюдную з’яву.

Агульнанацыянальны характар абмеркавання праекту Закона аб мовах вынікае з таго, што ён не пакінуў у абыякавасці самыя шырокія гушчы народа. Разам з нацыянальнай элітай, высокаадукаванымі коламі грамадства бралі слова, каб выказаць шчырую радасць у сувязі з гэтай нагоды, і самі, як прынята пісаць і казаць, шараговыя людзі, да прыкладу, работнік Бялыніцкага раённага вузла сувязі А. Скамейка. Вось некаторыя вытрымкі з яго невялічкага допісу “І дзесяць, і ўнукам” у “Настаўніцкую газету” (13 студзеня 1990): “Як прамень святла - праект Закона аб мовах. Спачатку на адным дыханні, а потым больш удумліва чытаў гэты дакумент... Значыць, не будзе беларуская мова мёртвай мовай... Толькі б хутчэй увесці ў дзеянне Закон, каб не перанеслі, не адмянілі! А каб гэтага не здарылася, давайце з заўтрашняга дня, не, з гэтай хвіліны, размаўляць па-беларуску”.

Падобных па тоне выказванняў шмат змяшчалася ў перыядычным друку, а яшчэ больш іх паступала на адрас Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР, што давала яму ўсе падставы да канца давесці распачатую справу па наданні беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай у рэспубліцы, чаго так настойліва дамагаліся самыя прагрэсіўныя, самыя нацыянальна здаровыя пласты яе жыхароў. Не пагаджалася з та-

кім падыходам да вырашэння моўнага пытання толькі нацыянальна дэградзіраваная, начыста адарваная ад культурна-моўных традыцый Бацькаўшчыны частка насельніцтва. Небяспека існавала толькі ў тым, што ў гэтую баластавую частку грамадства ўваходзілі ўплывовыя ў палітычным кіраўніцтве рэспублікі асобы, у якіх хапала адміністрацыйнага рэсурсу пры любых зручных абставінах павярнуць кола гісторыі ў адваротным кірунку. Але гэта яны зрабляць некалькімі гадамі пазней, калі ў краіне ўсталоецца прэзідэнцкая сістэма кіравання.

Розныя фактары паспрыялі беларусам задумацца пра гаротны лёс занябанай уладамі роднай мовы і што трэба рабіць па яе выратаванні. Думаю, што галоўны з гэтых фактараў - усё ж практычная дзейнасць ТБМ, асабліва пасля надрукавання праекту Закона аб мовах. Заўважваючы карэнны паварот агульнасаюзна-партыйных і савецкіх органаў улады да нацыянальных моваў нярускіх народаў, сябры Рэспубліканскай Рады на сваім паседжанні ў пачатку снежня 1989 года прынялі зварот да Вярхоўнага Савета СССР і народных дэпутатаў СССР ад Беларусі. У ім было заяўлена: “Зберагчы беларускую мову, вярнуць яе беларусам і ўсяму чалавецтву (праўдзівыя словы! - Л.Л.), можна толькі надышчы ёй статус адзінай дзяржаўнай мовы на тэрыторыі рэспублікі” (*Настаўніцкая газета. 1989. 9 снежня*).

У перадапошнія да прыняцця праекту Закона дні, як ніколі да гэтага, актыўна працавалі з людзьмі многія першасныя суполкі ТБМ імя Ф. Скарыны, знаходзячы ў іх патрэбную для сябе падтрымку. Так, калі ў Рэспубліканскім аддзяленні Жылсабанка БССР адкрыўся рахунак ТБМ імя Ф. Скарыны, у першыя ж дні на яго паступалі сродкі ад выдавецтва “Навука і тэхніка” АН БССР, Гомельскага хімізавода імя 50-годдзя СССР, Вылічальнага цэнтра Мінфіна БССР, ад ганарараў з шэрага публікацый у часопісах і газетах, ад амерыканскага спевака беларускага паходжання Данчыка і з іншых крыніц.

Актывізацыі ўвагі людзей да беларускай мовы спрыяла правядзенне ў снежні 1989 - пачатку 1990 года раённых (гарадскіх) устаноўчых канферэнцый ТБМ. У Гродне яна прайшла пад лозігам “Лёс мовы - лёс народа”. У яе працы ўдзельнічала больш за 400 дэлегатаў. Адкрыў канферэнцыю старшыня гарвыканкама В. Кудравец. За старшыню гарадской рады ТБМ абралі пісьменніка Аляксэя Пяткевіча, яго намеснікамі сталі пэртэса Данута Бічэль-Загнетава, дырэктар СШ № 26 Валянцін Швэячоў. Неўзабаве пасля канферэнцыі на абласным тэлебачанні адкрылі канал “Студыя ТБМ”.

(Працяг у наст. нумары.)